

دانشگاه باقرالعلوم (ع)
(غیر دولتی - غیر انتفاعی)

دانشگاه باقرالعلوم علیہ السلام
دانشکده علوم سیاسی، تاریخ، علوم اجتماعی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته: علوم سیاسی

عنوان:

اصول سیاست داخلی دولت اسلامی از منظر قرآن

استاد راهنما:

حجت الاسلام و المسلمین دکتر نجف لک زایی

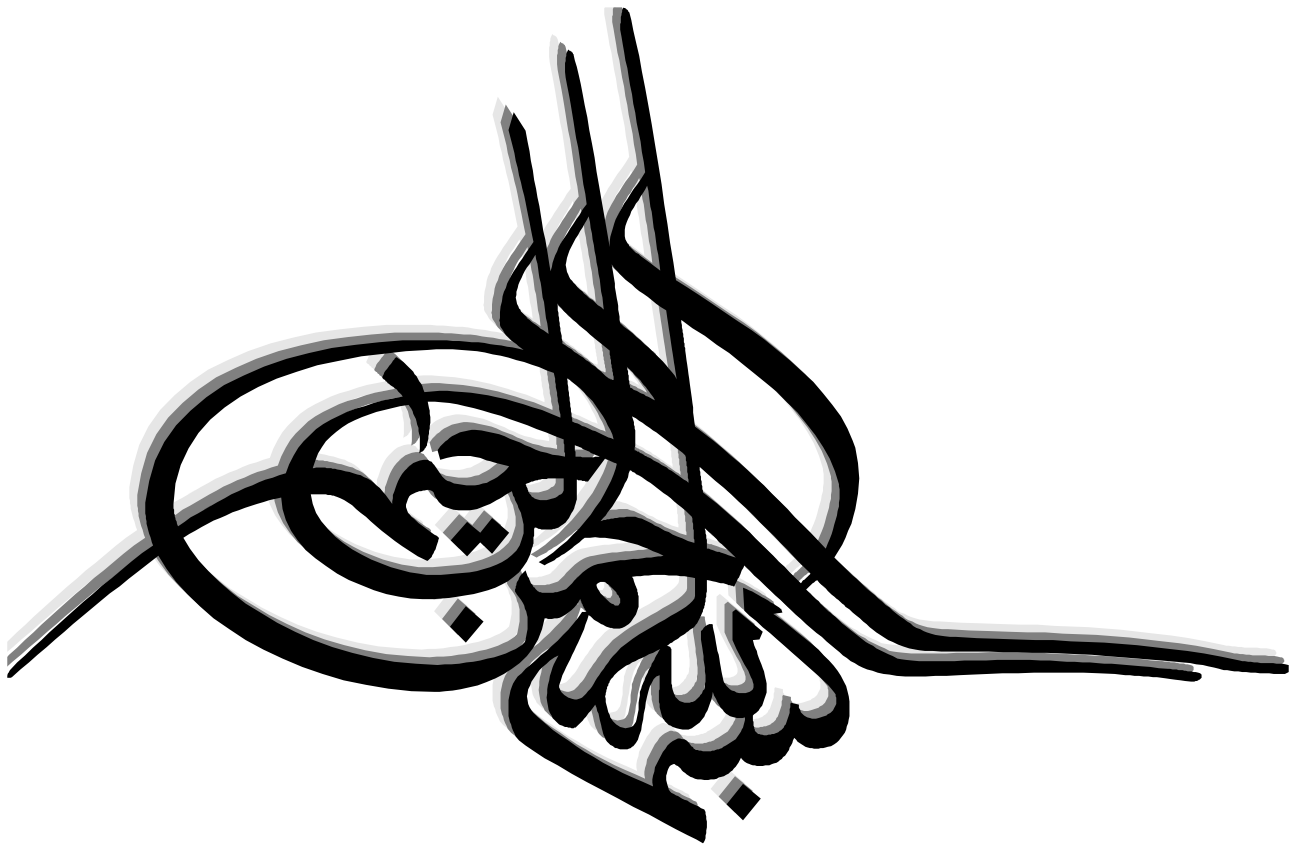
استاد مشاور:

حجت الاسلام و المسلمین دکتر غلامرضا بهروز لک

نگارش:

عزیزالله کاظمی

اسفند 1390

تقدیم:

تقدیم به پیشگاه بقیةالله الاعظم ولی عصر(عج) و به روان مطهر بنیانگذار انقلاب اسلامی که در سایه‌ی رهبری خردمندانه ایشان زمینه این گونه پژوهش‌ها فراهم شده است. و به ارواح پاک علامه سیدمحمد حسین طباطبایی، علامه سید محمد حسین فضل الله و آیت الله محمدهادی معرفت که در دوران معاصر مشعل داران عرصه دانش مقدس تفسیر و علوم قرآنی در حوزه‌های علمیّه بودند و به تمام کسانی که در پی معرفت و معرفی معارف اصیل قرآنی عاشقانه تلاش کرده و می‌کنند. و تقدیم به پدر دلسوزم و مادر مهربانم که سالهای متمادی رنج غربت فرزند را به جان خریدند، اما لحظه از ترغیب فراگیری معارف قرآن و اهل بیت(ع) غفلت نکردند.

تقدیر و تشکر:

با تشکر از مسئولین و کارمندان دانشگاه باقرالعلوم (ع) که در جهت اعتلای دانشِ دانش پژوهان دینی می‌کوشند. و با تقدیر از استاد گرانمایه حضرت حجة الاسلام و المسلمین دکتر نجف لک زایی که از آغاز تا فرجام این پژوهش، حقیر را راهنمایی نمودند. و با قدردانی از استاد فرزانه جناب حجة الاسلام و المسلمین دکتر غلامرضا بهروزلک که زحمت مشاورهٔ این تحقیق را به عهده داشتند. و با سپاس گذاری فراوان از همسر نهایت دلسوزم که در تمام مراحل تحصیل، صبورانه و مشفقانه بنده را در فراگیری علوم اسلامی یاری نمودند.

چکیده:

تحقیق حاضر، در پی پاسخ به «اصول سیاست داخلی دولت اسلامی از منظر قرآن کریم» است. تا با توضیح و تبیین مبانی انسان‌شناسی قرآنی و با استفاده از نظریه امام خمینی (ره) در طبقه بندی علوم، اصول سیاست داخلی دولت اسلامی را در حوزه باورها، گرایش‌ها و رفتارها شناسایی کرده و نحوه سیاست گذاری‌های کلان، جهت‌گیریهای اصلی و چگونگی تعامل میان حاکمان و حکومت شونده‌گان را معلوم نماید. فرضیه تحقیق نیز در حوزه باورها بسط عقلانیت، در حوزه گرایش‌ها بسط فضایل انسانی و در حوزه رفتارها تنظیم آن بر اساس شریعت اسلامی است. نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که انسان از دیدگاه قرآن، موجودی سیاسی انتخابگر و دارای دو بُعدی ملکی و ملکوتی است که بُعد مادی او تمایل زمینی داشته و بُعد معنوی او گرایش به مبدأ هستی دارد و هر دو بُعد مکمل همدیگر و همانند دو بال عمل می‌کنند. از این رو، با تکیه بر انسان‌شناسی یادشده، اصل باورتوحیدی و اصل آزادی عقیده، اصول سیاست داخلی دولت اسلامی را در حوزه باورها شکل می‌دهند. و اصول کرامت‌انسانی و رفتارکریمانه، بدون تفکیک‌های اعتقادی-مذهبی، نژادی-ملیتی، و اصل امانت‌داری و شایسته‌سالاری در سمت‌های سیاسی، از اصول سیاست داخلی دولت اسلامی در حوزه گرایش‌ها به حساب می‌آیند. بالاخره، اصل دعوت دینی توحیدمحور؛ اصل عدالت‌اجتماعی؛ اصل نظارت‌اجتماعی و اصل عزت‌اجتماعی از شاخصه‌های اصیل نظام اسلامی در حوزه رفتارها محسوب می‌شوند. که با ماهیت همگانی و به عنوان استوانه سایر فرائض دینی و از مقررات الزامی اسلام و از اصول اساسی و راهبردی جامعه و دولت اسلامی شمرده می‌شوند.

کلید واژه‌ها: اصول؛ سیاست داخلی؛ دولت اسلامی؛ تفسیر سیاسی؛ دیدگاه قرآن.

فهرست مطالب:

مقدمه پژوهش: طرح تحقیق

- 1- بیان مسأله: 2
- 2- اهمیت و فایده آن: 3
- 3- سابقه تحقیق: 3
- 4- اهداف تحقیق: 4
- 5- سؤالات (اصلی و فرعی) تحقیق: 4
- 1-5- سؤال اصلی: 4
- 2-5- سؤالات فرعی: 5
- 6- چهارچوب نظری تحقیق: 5
- 7- فرضیه‌های تحقیق: 5
- 8- پیش فرض‌های تحقیق: 5
- 9- روش انجام تحقیق: 6
- 1-9- نوع روش پژوهش: 6
- 2-9- روش گردآوری اطلاعات: 6
- 3-9- ابزار گردآوری اطلاعات: 6
- 4-9- روش تجزیه و تحلیل اطلاعات: 6
- 10- سازمان دهی تحقیق: 6

فصل اول: مفاهیم و چهارچوب نظری

- درآمد 8
- 1- مفهوم شناسی: 10
- 1-1- مفهوم «اصل»: 10
- 2-1- مفهوم «سیاست»: 11
- 3-1- مفهوم «سیاست داخلی»: 14
- 4-1- مفهوم «دولت» و «دولت اسلامی»: 15
- 2- چهارچوب نظری تحقیق: 17
- نتیجه گیری: 22

فصل دوم:

مبانی انسان‌شناسی سیاست داخلی دولت اسلامی از دیدگاه قرآن

1- مبانی انسان‌شناسی: Error! Bookmark not defined.

درآمد Error! Bookmark not defined.

1-1- پیشینه مباحث انسان‌شناسی: Error! Bookmark not defined.

2-1- مفهوم شناسی: Error! Bookmark not defined.

1-2-1- تعریف انسان: Error! Bookmark not defined.

2-2-1- تعریف انسان‌شناسی: Error! Bookmark not defined.

3-2-1- انسان‌شناسی سیاسی: Error! Bookmark not defined.

3-1- اقسام انسان‌شناسی: Error! Bookmark not defined.

4-1- انسان در قرآن: Error! Bookmark not defined.

1-4-1- گفتار اول: نقاط قوت انسان از دیدگاه قرآن: Error! Bookmark not

defined.

1-1-4-1- انسان و فطرت الهی: Error! Bookmark not defined.

2-1-4-1- انسان و روح جاویدان: Error! Bookmark not defined.

3-1-4-1- انسان و خلافت الهی: Error! Bookmark not defined.

4-1-4-1- انسان و امانت الهی: Error! Bookmark not defined.

5-1-4-1- انسان و کرامت ذاتی: Error! Bookmark not defined.

6-1-4-1- انسان و بصیرت ذاتی: Error! Bookmark not defined.

7-1-4-1- انسان و استعداد کمال بی‌نهایت: Error! Bookmark not defined.

8-1-4-1- انسان و تسخیر هستی: Error! Bookmark not defined.

9-1-4-1- انسان و اختیار: Error! Bookmark not defined.

2-4-1- گفتار دوم: نقاط ضعف انسان از دیدگاه قرآن: Error! Bookmark

not defined.

1-2-4-1- انسان و ناتوانی: Error! Bookmark not defined.

2-2-4-1- انسان و رنجوری: Error! Bookmark not defined.

3-2-4-1- انسان و شتابگری: Error! Bookmark not defined.

4-2-4-1- انسان و فراموشی: Error! Bookmark not defined.

Error! Bookmark not defined.: 5-2-4-1- انسان و حرص گرایبی:

Error! Bookmark not defined.: 6-2-4-1- انسان و بخل ورزی:

Error! Bookmark not defined.: 7-2-4-1- انسان و متاع خواهی:

Error! Bookmark not defined.: 8-2-4-1- انسان و ناشکیبایی (نومیدی و خودستایی):

defined.

Error! Bookmark not defined.: 9-2-4-1- انسان و نفس تمکینی:

Error! Bookmark not defined.: 10-2-4-1- انسان و جدال پیشگی:

Error! Bookmark not defined.: 11-2-4-1- انسان و طغیانگری:

Error! Bookmark not defined.: 12-2-4-1- انسان و ناسپاسی:

Error! Bookmark not defined.: 13-2-4-1- انسان و قدرت طلبی:

Error! Bookmark not defined.: نتیجه گیری:

فصل سوم:

اصول سیاست داخلی دولت اسلامی در حوزه باورها

Error! Bookmark not defined.: درآمد:

Error! Bookmark not defined.: 1- اصل باور توحیدی:

Error! Bookmark not defined.: 1-1- پیامدها و نتایج باور توحیدی:

Error! Bookmark not defined.: 1-1-1- گسترش عقلانیت و تفکر:

Error! Bookmark not defined.: 2-1-1- پرهیز از تقلید در باورها:

Error! Bookmark not defined.: 3-1-1- اعتقاد به امامت و رهبری الهی:

Error! Bookmark not defined.: 2- اصل آزادی عقیده:

Error! Bookmark not defined.: 1-2- مفهوم «آزادی»:

Error! Bookmark not defined.: 2-2- انواع آزادی:

Error! Bookmark not defined.: 1-2-2- آزادی اندیشه:

Error! Bookmark not defined.: 2-2-2- آزادی بیان:

Error! Bookmark not defined.: 3-2- آزادی عقیده:

Error! Bookmark not defined.: 4-2- تفتیش عقاید:

Error! Bookmark not defined.: نتیجه گیری:

فصل چهارم:

اصول سیاست داخلی دولت اسلامی در حوزه گرایش‌ها

- Error! Bookmark not defined. درآمد:
- 1-1- اصل کرامت انسان:
- 1-1- مفهوم کرامت:
- 2-1- کرامت انسان:
- 3-1- انواع کرامت:
- 1-3-1- کرامت ذاتی-تکوینی:
- 2-3-1- کرامت اکتسابی-معنوی:
- 3-3-1- کرامت تشریحی-فقهی:
- 4-1- مصادیق کرامت انسان:
- 1-4-1- حق حیات:
- 1-1-4-1- حق حیات فیزیکی:
- 2-1-4-1- حق حیات فکری:
- 2-4-1- استحقاق احسان و انفاق:
- 3-4-1- رفتار و گفتار نیکو:
- 4-4-1- نفی نژادگرایی و پرهیز از تبعیض.
- 5-4-1- رعایت کرامت مخالفان مغلوب با رفتار عادلانه:
- not defined.
- Error! 2- اصل امانت داری و شایسته‌سالاری (تعهد و تخصص)
- Bookmark not defined.
- 1-2- شمولیت تخصص و تعهد:
- 2-2- تلازم تخصص و تعهد:
- 3-2- جریان قاعده‌اهم و مهم در تخصص و تعهد:
- defined.
- 3- اصل رفتار کریمانه:
- 1-3- پرهیز از تکبر و استکبار:
- 2-3- گذشت کریمانه:

Error! Bookmark not defined.....: 3-3- تقابل بزرگمناشه:

Error! Bookmark not defined.....: 4-3- چشم پوشی بیدارگرایانه:

Error! Bookmark not defined.: نتیجه گیری:

فصل پنجم:

اصول سیاست داخلی دولت اسلامی در حوزه رفتارها

Error! Bookmark not defined.: درآمد

Error! Bookmark not defined.: 1- اصل دعوت دینی:

Error! Bookmark not defined.: 1-1- راهکارها و شیوه‌های عمل به اصل دعوت دینی: not defined.

Error! Bookmark not defined.: 2-1- پناه دادن به بیگانگان برای شنیدن پیام وحی: defined.

Error! Bookmark not defined.: 2- اصل عدالت اجتماعی:

Error! Bookmark not defined.: 1-2- مفهوم شناسی:

Error! Bookmark not defined.: 1-1-2- عدالت در لغت:

Error! Bookmark not defined.: 2-1-2- عدالت در اصطلاح:

Error! Bookmark not defined.: 3-1-2- عدالت اجتماعی:

Error! Bookmark not defined.: 2-2- ضرورت عدالت اجتماعی:

Error! Bookmark not defined.: 3-2- عدالت اجتماعی فلسفه بعثت پیامبران: defined.

Error! Bookmark not defined.: 4-2- عدالت اجتماعی وظیفه مؤمنان:

Error! Bookmark not defined.: 5-2- مصادیق عدالت اجتماعی:

Error! Bookmark not defined.: 1-5-2- عدالت سیاسی:

Error! Bookmark not defined.: 1-1-5-2- اهمیت عدالت سیاسی:

Error! Bookmark not defined.: 2-1-5-2- موانع عدالت سیاسی:

Error! Bookmark not defined.: 1-2-1-5-2- هوا پرستی و خودخواهی:

Error! Bookmark not defined.: 2-2-1-5-2- فقدان آگاهی:

Error! Bookmark not defined.: 2-5-2- عدالت اقتصادی:

Error! Bookmark not defined.: 1-2-5-2- مصادیق وجوبی عدالت اقتصادی:

Error! Bookmark not defined.: 1-1-2-5-2- فریضه خمس و عدالت اقتصادی: ..

Error! Bookmark not defined. ... 2-1-2-5-2- فریضه زکات و عدالت اقتصادی:

Error! Bookmark not defined. 2-2-5-2- علل و نتایج عدالت اقتصادی:

Error! Bookmark not defined. 3-2-5-2- موانع عدالت اقتصادی:

Error! Bookmark not defined. 1-3-2-5-2- فساد اداری:

Error! Bookmark not defined. 2-3-2-5-2- ربا خواری:

Error! Bookmark not defined. 3-3-2-5-2- احتکار کالاهای ضروری:

Error! Bookmark not defined. 4-3-2-5-2- تبعیض در توزیع امکانات:

Error! Bookmark not defined. 5-3-2-5-2- کم فروشی:

Error! Bookmark not defined. 3-5-2- عدالت قضایی:

Error! Bookmark not defined. 6-2- دامنه عدالت اجتماعی:

Error! Bookmark not defined. 3- اصل نظارت اجتماعی:

Error! Bookmark not defined. 1-3- نظارت اجتماعی شاخصه امت اسلامی:

defined.

Error! Bookmark not defined. 2-3- نظارت اجتماعی شاخصه دولت اسلامی:

defined.

Error! Bookmark not defined. 3-3- نظارت اجتماعی شرط رستگاری امت و دولت اسلامی:

Bookmark not defined.

Error! Bookmark not defined. 4-3- نظارت اجتماعی در پرتو حمایت حاکمیت اسلامی:

not defined.

Error! Bookmark not defined. 5-3- پیامدهای ترک اصل هدایت و نظارت اجتماعی:

not defined.

Error! Bookmark not defined. 1-5-3- پیامد منفی سیاسی:

Error! Bookmark not defined. 2-5-3- پیامد منفی اجتماعی:

Error! Bookmark not defined. 3-5-3- پیامد منفی اخروی:

Error! Bookmark not defined. 4- اصل عزت اجتماعی:

Error! Bookmark not defined. 1-4- عزت اجتماعی در پرتو بینش اسلامی:

defined.

Error! Bookmark not defined. 2-4- عزت اجتماعی در سایه کنش اسلامی:

defined.

Error! Bookmark not defined. نتیجه گیری:

Error! Bookmark not defined.....:خاتمه و نتیجه گیری:

Error! Bookmark not defined.....:فهرست منابع:

Error! Bookmark not defined.:الف) منابع فارسی:

Error! Bookmark not defined.:ب) منابع عربی:

Error! Bookmark not defined.:ج) مقالات:

Error! Bookmark not defined.....:د) منابع اینترنتی :

مقدمه پژوهش: طرح تحقیق

1- بیان مسأله:

اصول سیاست داخلی دولت‌ها دارای دو بخش اصلی است: اصول و بنیادهای نظری؛ راهکارها و شیوه‌های اجرایی. بخش اول به عنوان متغیر مستقل حالت ثبات و تغییر ناپذیری دارد، در حالیکه بخش دوم به عنوان متغیر وابسته حالت شناوری داشته و متکی بر تجربیات افراد و شرایط زمانی و مکانی است. بنابراین، آنچه از اهمیت زیادی برخوردار است، همان بخش اول است که سیاست‌گذاری‌های کلان، جهت‌گیری‌های اصلی و نحوه تعامل میان حاکمان و حکومت شونده‌گان را معلوم نموده و به عنوان خطوط راهنما مسیر حرکت دولت اسلامی را مشخص می‌کنند.

اما، در حالیکه در شرایط کنونی، جهت‌گیری‌های اصلی و اصولی غالب نظام‌های سیاسی جهان معاصر را، دانش سیاسی سکولاریستی - مبنی بر انسان‌شناسی عرفی متدانیّه - جهت می‌دهد، متأسفانه در جوامع اسلامی - با داشتن اصیل‌ترین و غنی‌ترین منبع هدایت و رستگاری (قرآن و سنت) و با وجود استقرار دولت اسلامی - تا کنون کدام پژوهشی مستقلی متکی بر انسان‌شناسی متعالیه قرآنی که اصول سیاست داخلی دولت اسلامی را معلوم نماید، صورت نگرفته است. لذا، با توجه به جایگاه و نقش «اصول» در راهبردها و جهت‌دهی سیاست داخلی، لازم است این مهم، از منظر اصلی‌ترین منبع دینی (قرآن) بررسی گردد.

پس، با در نظر داشت مشکل یادشده و پیامدهای آن، و با توجه به اینکه قرآن حاوی قواعد و قوانینی الهی برای تأمین سعادت بشری است و یگانه راه حلی معضلات سیاسی و بهترین راهنمایی عمل سیاسی نیز در آن وجود دارد؛ لذا، پژوهش حاضر تلاش می‌کند تا اصول سیاست داخلی دولت اسلامی را در حوزه باورها؛ گرایش‌ها و رفتارها - و با تکیه بر انسان‌شناسی متعالیه قرآنی - در قرآن کریم جستجو و استخراج نماید. با مطالعات اکتشافی می‌توان به اصول مانند:

دعوت دینی، کرامت انسانی، عدالت اجتماعی، نظارت اجتماعی عزت اجتماعی و... در سیاست داخلی دولت اسلامی از دیدگاه قرآن کریم اشاره کرد.

2- اهمیت و فایده آن:

از آنجا که این تحقیق قرآنی است می توان آن را -هر چند کوچک- در مسیر مهجوریت زدایی از قرآن مجید دانست. همچنین با پایبندی مجریان و حاکمان اسلامی به اصولی که مستند به آیات قرآنی است می تواند یکی از وجوه تمایز دولت اسلامی از دیگر دولت ها باشد. و مهمتر از همه اینکه می تواند به عنوان گامی کوچک، در اسلامی سازی علوم سیاسی، پژوهشگران و دولت دینی را در این عرصه یاری نماید.

فوایدی نیز در این پژوهش نهفته است، که مهمترین آنها، آشنای سیاست شناسان و سیاستمداران اسلامی به آموزه های قرآنی است. همچنین این پژوهش می تواند ذهن ساز و راهنمایی تصمیمات قوه مقننه در تعیین خط مشی سیاست داخلی دولت اسلامی باشد. علاوه بر مسایل یاد شده معرفی و تبیین اصول سیاست داخلی دولت اسلامی از منظر قرآن کریم، می تواند چهارچوب رفتاری لازم را به کارگزاران نظام اسلامی و قوه مجریه ارائه دهد.

3- سابقه تحقیق:

با توجه به جستجوی رایانه ای که از طریق نمایه ها، اینترنت، بانک های اطلاعاتی و کتابخانه ای انجام شد در این موضوع تحقیق مستقلی وجود ندارد.

هرچند که در سالهای اخیر، بعضاً تحقیقاتی پیرامون سیاست از منظر قرآن کریم صورت گرفته است، که به عنوان نمونه می توان به کتاب های «حقوق و سیاست در قرآن» نوشته ی آیت ... محمد تقی مصباح یزدی؛ «سیاست و حکومت در قرآن (پیام قرآن 10)» نوشته ی آیت ... ناصر مکارم شیرازی و «سیاست و حکومت در قرآن» نوشته ی کاظم قاضی زاده اشاره کرد. ولی نکاتی که در مورد این گونه از پژوهش ها قابل یادآوری است، این که هر چند تحقیقات مذکور گامهای بلندی را در جهت توضیح و تبیین برخی از آموزه های سیاسی قرآن کریم برداشته است، اما از آنجا که مسایل و موضوعات سیاسی دارای حوزه های وسیع و گسترده است، لذا این دست از

پژوهش‌ها نمی‌تواند تمامی حوزه‌ها را به صورت فراگیر پوشش دهد، علاوه بر این، در پژوهش‌های مذکور تنها به کلیات اکتفا شده و جنبه‌ی کاربردی آنان در برخی موارد بسیار کم است و یا با دشواری‌های همراه است که تطبیق و پیاده نمودن آنها در عرصه تصمیم و عمل سیاسی برای هر کس، میسر نیست.

همچنین برخی از پژوهش‌های دیگری در حوزه «فقه سیاسی» توسط بعضی از عالمان معاصر صورت گرفته است. که به صورت نمونه می‌توان به کتاب‌های ارزشمندی «دراسات فی ولاية الفقيه و فقه الدولة الاسلامیة» نوشته ی آیت ... حسینعلی منتظری و «فقه سیاسی» نوشته ی آیت ... عباسعلی عمید زنجانی اشاره نمود.

هرچند، در پژوهش‌های یادشده در بسیار موارد از آیات سیاسی قرآن کریم نیز استفاده شده است، ولی، چنانچه یادآوری شد- به خاطر گستردگی مسائل و موضوعات سیاسی، این دست از تحقیقات نیز به مسأله‌ی مورد تحقیق ما، نپرداخته اند.

4-اهداف تحقیق:

مهمترین اهدافی این تحقیق عبارتند از:

- الف) دستیابی به اساسی ترین اصول سیاست داخلی دولت اسلامی از دیدگاه قرآن کریم؛
- ب) ارائه مدل مطلوب سیاست داخلی دولت اسلامی بر اساس آیات قرآنی؛
- ج) کاربردی و عملیاتی نمودن آموزهای قرآنی در زندگی سیاسی جامعه و دولت اسلامی؛
- د) ارائه راهکارهای قرآنی در جهت توسعه و اعتلای فرهنگ اسلامی، بهبود و تأمین امنیت ملی، کسب اقتدار و مشروعیت داخلی و همچنین کسب احترام و اقتدار دولت اسلامی در عرصه ای بین المللی.

5- سوالات (اصلی و فرعی) تحقیق:

5-1- سؤال اصلی:

اصول سیاست داخلی دولت اسلامی از منظر قرآن کریم چیست؟

5-2- سوالات فرعی:

- الف) مبانی انسان‌شناسی سیاست داخلی دولت اسلامی چیست؟
- ب) اصول سیاست داخلی دولت اسلامی در حوزه باورها چیست؟
- ج) اصول سیاست داخلی دولت اسلامی در حوزه گرایش‌ها چیست؟
- د) اصول سیاست داخلی دولت اسلامی در حوزه رفتارها چیست؟

6- چهارچوب نظری تحقیق:

از آنجا که محور و دامنه‌ای اصلی این پژوهش بر اساس آیات قرآن کریم است، لذا چهارچوب‌های نظری مطرح در علوم انسانی نمی‌توانند در این زمینه راهگشا باشند. اما این امر به این معنا نیست که ما از نظریات مطرح در نزد دانشمندان اسلامی برای ساماندهی این تحقیق استفاده نکنیم، بلکه برای توضیح و تبیین اصول مذکور، از صنعت تفسیری پذیرفته شده در نزد مفسران اسلامی، بهره خواهیم جست، و در تنظیم و سازماندهی آن از نظریه امام خمینی (ره) در طبقه بندی علوم استفاده خواهیم کرد.

7- فرضیه‌های تحقیق:

از دیدگاه قرآن کریم اصول سیاست داخلی دولت اسلامی، در حوزه باورها بسط عقلانیت، در حوزه گرایش‌ها بسط فضایل انسانی و در حوزه رفتارها تنظیم آن بر اساس شریعت اسلامی است.

8- پیش فرض‌های تحقیق:

- الف) قرآن کریم به عنوان کتاب الهی احکام و مقرراتی را به منظور تبیین وظایف انسان در رابطه با خداوند و تنظیم روابط او با هم‌نوعانش بیان نموده است.
- ب) قرآن کریم به ابعاد زندگی اجتماعی و سیاسی انسان‌ها توجه داشته و هیچ چیزی را در مسیر هدایت آنان فروگذار نکرده است.

ج) قرآن کریم اساس و زیر بنای آنچه را که برای هدایت، عزت و پیشرفت فردی و جمعی، مادی و معنوی، لازم است، با وضوح در اختیار مسلمانان قرار داده است.

د) رعایت آموزه‌های قرآنی تضمین کننده هدایت و سعادت بشر در دنیا و آخرت است.

9- روش انجام تحقیق:

9-1- نوع روش پژوهش:

توصیفی، تحلیلی است.

9-2- روش گردآوری اطلاعات:

کتابخانه ای است.

9-3- ابزار گردآوری اطلاعات:

فیش برداری است.

9-4- روش تجزیه و تحلیل اطلاعات:

این تحقیق بر اساس روش تجزیه و تحلیل اطلاعات بدست آمده از آیات قرآن و بر مبنای

صنعت تفسیری مورد پذیرش مفسران اسلامی انجام می شود.

10- سازمان دهی تحقیق:

این پژوهش شامل طرح تحقیق و پنج فصل است که به ترتیب عبارتند از:

طرح پژوهش: بیان مسأله؛ هدف؛ اهمیت و فایده؛ سابقه؛ اهداف؛ سوالات اصلی و فرعی؛

فرضیه‌ها؛ پیش فرضها؛ روش انجام تحقیق. فصل اول: مقدمه؛ تعریف مفاهیم و چهارچوب نظری.

فصل دوم: مبانی انسان‌شناسی سیاست داخلی دولت اسلامی از دیدگاه قرآن. فصل سوم: اصول

سیاست داخلی دولت اسلامی در حوزه باورها. فصل چهارم: اصول سیاست داخلی دولت اسلامی

در حوزه گرایش‌ها؛ فصل پنجم: اصول سیاست داخلی دولت اسلامی در حوزه رفتارها. خاتمه و

نتیجه گیری.

فصل اول: مفاهیم و چهارچوب نظری

درآمد

بدون تردید، کتاب آسمانی که از جانب پروردگار عالم برای هدایت بشر آمده است، نمی‌تواند به ابعاد زندگی اجتماعی و سیاسی انسان بی توجه باشد. چنانچه می‌فرماید: «هیچ چیزی (در مسیر هدایت انسان‌ها) در آن فرو گذار نشده است.»¹ و یا «ما این کتاب را بر تو نازل کردیم که بیانگر همه چیز و مایه هدایت و رحمت و بشارت برای مسلمانان است.»² چنانچه بنیانگذار انقلاب اسلامی ایران نیز در این باره اظهار می‌کنند: «نسبت اجتماعیات قرآن با آیات عبادی آن از نسبت صد به یک هم بیشتر است.»³ همچنین خلف ایشان می‌فرماید: «قرآن مایه عزت مسلمانان است. قرآن هم به معنای تلاوت کردن و اعتقاد داشتن فقط نیست؛ قرآن مجموعه‌ی نظام‌یک زندگی اجتماعی است؛ قرآن دستور العمل یک حیات سعادت‌مندانه و زندگی توأم با عزت است؛ و این چیزی است که امروز برای متفکران مسلمان مبهم و مشکل نیست.»⁴ یکی از محققان عرصه تفسیر و علوم قرآنی نیز در این زمینه چنین اظهار می‌دارد: «اگر بگوییم که همه مسائل مطرح شده در قرآن در باره مسائل اجتماعی و جامعه سالم است به گزاف نگفته ایم؛ لذا تقریباً به مسایل عبادی و معاملی کمتر پرداخته و بخش اعظم آن به مسایل اجتماعی که مهم ترین آن

1. سوره الأنعام (6) آیه: 38.

2. سوره النحل (16) آیه: 89.

3. روح الله خمینی، ولایت فقیه، حکومت اسلامی، چاپ بیستم، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، 1388 ش، ص 11.

4. مؤسسه فرهنگی قدر ولایت، قرآن کتاب زندگی (درآینه نگاه رهبر معظم انقلاب اسلامی مدظله)، چاپ سوم، تهران: مؤسسه فرهنگی قدر ولایت، 1386 ش، ص 16.

مسایل سیاسی است، اختصاص یافته است.¹ ولی، متأسفانه غفلت مسلمانان از توصیه حکیمانه و آینده نگرانه پیامبر اکرم (ص) - فراموش کردن (ثقلین) قرآن و اهل بیت (ع) و منزوی نمودن آنها - سبب شد تا سالهای متمادی، مستکبران، در پوشش‌های مختلف، با سلطه بر مسلمانان، آنان را از پیشرفت مادی و معنوی باز دارند و محتاج به خود و دیگران سازند.

با این حال، هرچند در زعامت سیاسی اهل بیت (ع) میان فرق اسلامی اختلاف است، اما در مورد مرجعیت علمی آنان و منبع بودن قرآن کریم اختلاف قابل توجهی وجود ندارد. از این رو، قرآن به عنوان اساسی ترین و اولین منبع احکام و حقوق فردی و اجتماعی در اسلام و قانون اساسی مشترک همه‌ی مسلمانان جهان محسوب می شود. و همه‌ی فرق اسلامی با وجود تشّت افکار نسبت به اصالت این کتاب و حکومت قاطع احکام آن، اتفاق نظر دارند. لذا ضرورت دارد برای شناخت اصول و قوانین حکومت اسلامی متوجه این مرجع اصیل دینی شد و از راهکارهای این گوهر سترگ استفاده نمود. همچنین در فضای غبارآلود معاصر و در تفکیک حق از باطل و در ارتباطات با همکیشان و هموعان و در رفع اختلافات، باید آن را معیار و مقیاس سنجش بینش‌ها، کنش‌ها و گرایش‌ها قرار داد.² تا دیدگاه‌های و حیانی قرآن کریم عملیاتی شده و قوانین آن تبدیل به اصول سیاسی روزآمد گشته و به عنوان خطوط راهنما در زندگی فردی و اجتماعی - سیاسی مسلمانان و زمامداران دولت اسلامی اعمال گردد. در این صورت است که تمسک و بهره جویی از قرآن کریم در همه ابعاد زندگی موجب رسیدن به کمال و سعادت و رفاه جامعه دینی و دولت اسلامی می شود.

توجه به نکات ذیل، ضروری است:

1. محمد هادی معرفت، سیاست و حکومت در قرآن (گفت و گو)، فصلنامه علوم سیاسی، شماره پانزدهم، سال چهارم،

1380ش، ص 27.

2. «كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيُحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِي مَا اخْتَلَفُوا فِيهِ...»

سوره البقره (2): آیه 213.

یک: چون آموزه‌های دینی به ویژه آیات قرآنی، اضلاع و ابعاد گوناگون دارد که با روش‌ها، گرایش‌ها و رویکردهای متفاوت می‌توان به حقایق و مطالب زیادی دست‌یافت. لذا توجه به این نکته لازم است که در پژوهش حاضر، تنها ویا غالباً به بُعد سیاسی آیات پرداخته می‌شود.

دو: از آنجا که بخشی عمده‌ی از آیات قرآن به موضوعات و پدیده‌های اجتماعی-سیاسی پرداخته است، لذا استقصای تام و ادای حق مطلب نه در توان محقق است و نه در چهارچوب یک پایان نامه می‌گنجد. بر این اساس پژوهش حاضر در حدّ توان و به صورت اختصار به برخی از آیات می‌پردازد و به مقدار وسع محقق و ظرفیت تحقیق، بعضی از اصول سیاست داخلی دولت اسلامی را استخراج می‌کند.

سه: بالاخره، چون پدیده‌های سیاسی حالت دینامیسم و پویایی دارد؛ لذا قرآن مجید از شیوه خاصی سیاست مدرن ویا سنتی سخن نمی‌گوید، بلکه اصول و قواعد کلی ارائه می‌دهد، که در موضوعات و حالات مختلف سیاسی معیار سنجش و شاخص عمل سیاسی قرار می‌گیرند.

1- مفهوم شناسی:

با توجه به این که مفاهیم و اصطلاحات علوم انسانی معنا و مفهومی قطعی و یکسانی در ذهن خوانندگان و پژوهشگران ندارند؛ لازم است کلید واژه‌ها و اصطلاحات مورد پژوهش، تعریف و توضیح داده شوند. از این رو، برخی از مهم ترین مفاهیمی که در پژوهش حاضر نیاز به تعریف دارند، عبارتند از:

1-1- مفهوم «اصل»:

واژه اصل در لغت به معنای بیخ، بن، اساس، ریشه، قاعده، قانون و... آمده است. «اصول» جمع «اصل» می باشد، اصل هر چیز آن است که وجود آن بدان متکی یا از آن نشأت گرفته است.¹

1. احمد بن محمد فیومی، المصباح المنیر، 2 جلد، چاپ دوم، قم: مؤسسه دارالهیجره، 1414 ق، ج 2، ص 16؛ حسن مصطفوی، التحقیق، 14 جلد، چاپ اول، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، 1368 ش، ج 1، ص 94.

اما، مقصود از «اصل و اصول» در سیاست داخلی دولت اسلامی، همان هنجار اصیل و عام و قواعد کلی است که مسائل فرعی تر از آنها استنتاج می شود و چهارچوب رفتاری سیاست داخلی دولت اسلامی را تعیین می کند و همواره توجه و پای بندی بدان لازم بوده و دولت باید در سیاست داخلی پیش از هر چیز آن را مبنای رفتار خود قرار دهد. چنانچه یکی از پژوهشگران در مورد اصول کلی اظهار کرده و می گوید: «اصول کلی در معنایی گسترده تر، همان قواعد عمومی و جاودان هستند که با گذشت زمان و در هیچ شرایطی از اعتبار نمی افتند.»¹

بدین ترتیب، مراد ما از «اصل و اصول» در پژوهش حاضر، آن دسته از قواعد و قوانین بنیادین کلی و پایداری است که بر اساس آیات قرآنی جهت گیری سیاست داخلی را تعیین می کنند و راهنمای عمل سیاست-گذاران و حاکمان دولت اسلامی در عرصه داخلی قرار می گیرند و پایبندی به آنها صحت تصمیمات و عملکرد دولت را در داخل کشور مورد تأکید و تأیید قرار می دهند.

1-2- مفهوم «سیاست»:

«سیاست»² علم کسب و حفظ قدرت و در معنی خاص، علم و هنر راهبری یک دولت و در معنی عام، هر نوع روش اداره یا بهبود امور شخصی یا اجتماعی است. پولیتیک³ واژه فرانسوی به معنی «سیاست» که گاهی در گفتگوی عامیانه به خاطر رواج خدعه و تزویر به نام سیاست، آن را به معنی زدوبند، حقه بازی و نیرنگ به کار می برند.⁴ به گفته برخی «سیاست» عموماً به مفهوم عمل اخذ تصمیم و اجرای آن برای کل جامعه است.⁵ و به تعبیر «هارولد لاسول»، «شاید یکی از

1. سیدخلیل خلیلیان، حقوق بین الملل اسلامی، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، 1381ش. ص 204.

2. Politics

3. politique

4. علی آقابخشی، مینو افشاری راد، فرهنگ علوم سیاسی، چاپ اول، تهران: نشر چاپار، 1383ش، ص 528.

5. حسین بشیریه، آموزش دانش سیاسی: مبانی علم سیاست نظری و تأسیسی، چاپ سوم، تهران: مؤسسه نگاه معاصر، 1382ش، ص 29.

سرشناس ترین دانشمندان سیاسی - سیاست یعنی دانستن اینکه «چه کسی چه چیزی به دست می آورد؟»¹ ظاهراً، به صورت کلی، دو نوع دیدگاه در تعریف اصطلاحی «سیاست» وجود دارد:

الف) دیدگاه یکجانبه و صرفاً مادی-دنیوی و بدون توجه به حیات معنوی و اخروی (مکتب قدرت و دنیا محور): چنانچه در برخی از منابع آمده است:

«[سیاست یعنی]: علم و هنر حکومت: علم بررسی شکل، سازمان و مدیریت دولت، یا بخشی از یک دولت، و تنظیم روابط آن با دولت‌های دیگر».²
بعضی دیگر نیز «سیاست» را این چنین تعریف کرده است:

«سیاست» عبارت است از هر نوع تدبیر و تلاش و فعالیت و تعمق و تفکر و اقدام فردی و جمعی در جهت کسب قدرت بعهده گرفتن اداره امور کشور بنحوی که جامعه و افراد آن در مسیر تحقق آمال و خواسته‌های خویش قرار گیرند.³

ب) دیدگاه دوجانبه و با توجه به مدیریت زندگی مادی و معنوی (مکتب هدایت و توحید محور): چنانچه بنیانگذار انقلاب اسلامی ایران در تعریف اصطلاحی «سیاست» می‌فرماید:

«سیاست این است که جامعه را هدایت کند و راه ببرد، تمام مصالح جامعه را در نظر بگیرد و تمام ابعاد انسان و جامعه را در نظر بگیرد، و اینها را هدایت کند به طرف آن چیزی که صلاحشان هست، صلاح ملت هست، صلاح افراد هست و این مختص به انبیاست. دیگران این سیاست را نمی‌توانند اداره کنند. این مختص به انبیا و اولیاست و به تبع آنها به علمای بیدار اسلام. و هر ملتی علمای بیدارش در زمانی که آن ملت نبی‌شان بوده است».⁴

برخی دیگر نیز «سیاست» را این گونه تعریف می‌کند:

«مدیریت و توجیه انسان‌ها با نظر به واقعیت‌های «انسان آن چنان که هست» و «انسان آن چنان که باید» از دیدگاه هدف‌های عالی مادی و معنوی، سیاست نامیده می‌شود... [به عبارت

1. آلن بال-ب. گای پیترز، سیاست و حکومت جدید، ترجمه عبدالرحمن عالم، چاپ اول، تهران: نشر قومس، 1384 ش. ص 4.

2. همان، ص 4.

3. سیدجلال الدین مدنی، مبانی و کلیات علوم سیاسی (1)، چاپ دوم، تهران: انتشارات پایدار، 1387 ش. ص 13.

4. روح الله خمینی، تفسیر سوره حمد، چاپ یازدهم، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، 1388 ش. ص 246.

دیگر]: سیاست به معنای حقیقی آن عبارتست از مدیریت و توجیه و تنظیم زندگی اجتماعی انسان‌ها در مسیر حیات معقول.¹

نکته اساسی که توجه به آن در اینجا لازم است اینکه: در تعریف و مفهوم «سیاست» اسلامی، یک عنصر اصلی باید لحاظ شود و آن ایمان به خدای سبحان و تحصیل رضایت اوست. لذا، از منظر دینی هدف از رسیدن به قدرت، حفظ قدرت، توسعه قدرت و استفاده از قدرت، صرفاً برای اهداف مادی نیست، بلکه علاوه بر ساماندهی و مدیریت سالم زندگی دنیایی، تأمین اهداف الهی، ترویج آموزه‌های دینی، احقاق حق مردم، اجرای عدالت و حدود الهی نیز مورد نظر است. بنابراین، صاحب قدرت هرگز در مقام زمامداری که اراده خود را بر دیگران تحمیل کند و او فرمانده باشد و دیگران فرمانبر، نیست. بدین ترتیب، مفهوم درست «سیاست» در اسلام را بهتر می‌توان از کلام امام علی(ع) بدست آورد، که می‌فرماید:

«اللَّهُمَّ إِنَّكَ تَعْلَمُ أَنَّهُ لَمْ يَكُنِ الَّذِي كَانَ مِنَّا مُنَافَسَةً فِي سُلْطَانٍ وَلَا التَّمَاسَ شَيْءٌ مِنْ فُضُولِ الْحُطَامِ وَ لَكِنْ لِنَرِدَ الْمَعَالِمَ مِنْ دِينِكَ وَ نُظْهِرَ الْإِصْلَاحَ فِي بِلَادِكَ فَيَأْمَنَ الْمَظْلُومُونَ مِنْ عِبَادِكَ وَ تُقَامَ الْمُعْطَلَةُ مِنْ حُدُودِكَ»²؛ خدایا! تو خود می‌دانی که هدف ما (از آنچه کردیم)، نه رقابت و اشتیاق برای به دست گرفتن قدرت و حکومت بود نه برای خواستاری فزونی متاع فانی دنیا، بلکه چنان می‌خواستیم که نشانه‌های دینت را باز گردانیم، و در سرزمینهای تو آشکارا دست به اصلاحات زنیم، تا بندگان ستم‌دیده‌ات ایمن شوند، و حدود و اوامر تعطیل شده تو بار دیگر اجرا گردد.

در نهایت، چنانچه برخی اشاره نموده است:

«مفهوم سیاست در فرهنگ اسلامی در گرو فهم وظایف حکومت اسلامی و مقایسه آن با وظایف سایر حکومت‌ها و نیز رسیدن به تمایزات سیاست اسلامی از غیر آن است... به طور کلی می‌توان برداشت‌های مختلف از «سیاست» را در «مکتب قدرت» و «مکتب هدایت» طبقه بندی

1. محمدتقی جعفری، حکمت اصول سیاسی در اسلام، چاپ اول، تهران: به نشر، انتشارات آستان قدس رضوی، 1386ش، ص 47.

2. محمد بن حسین شریف الرضی، نهج البلاغة (للصبي صالح)، چاپ اول، قم: انتشارات هجرت، 1414ق، ص 189، خ 131.

کرد. در مکتب قدرت، غایت دولت امور دنیوی است، اما در مکتب هدایت، غایت دولت امور اخروی می باشد؛ در اوّلی دنیا مقصد است و در دوّمی، آخرت مقصد و دنیا منزلگاه. اساسی ترین انتظار متدینان از حکومت، فراهم کردن فضا، امکانات و زمینه‌های عبودیت خداوند متعال است، در حالی که این انتظار، در دغدغه حکومت‌های غیر دینی نیست... مفهوم «سیاست» در مکتب هدایت به شکل زیر قابل تعریف است: تلاش انسان‌ها برای تحقّق قانون الهی در روی زمین، به رهبری انبیاء، اوصیا و اولیاء جهت رسیدن به سعادت نهایی.¹

پس، با توجه به مطالب یادشده و با در نظر داشت آشفتگی مفهومی واژه سیاست، منظور ما از «سیاست» سیاست متبادر در اذهان عمومی نیست؛ یعنی سیاستی که در آن هدف وسیله را توجیه می‌کند، و جوهره اصلی آن ژانوس خدای دو چهره اسطوره ای می‌باشد² و بر محور قدرت و نیرنگ می‌چرخد. بلکه مراد ما از سیاست مدیریت و تنظیم معقولانه روابط میان نیروهای اجتماعی در داخل یک کشور و روابط میان یک دولت با دولت‌های دیگر در عرصه جهانی بر محور توحید و بر مبنای عدالت و کرامت انسانی است.

1-3- مفهوم «سیاست داخلی»:

با وجود این که در حوزه سیاست خارجی، پژوهش‌های نسبتاً قابل توجهی انجام شده است، و بعضاً برخی از محققان به صورت مشخص به بخش «اصول سیاست خارجی دولت اسلامی»، پرداخته است. ولی در عین حال، نیازهای پژوهشی این عرصه، به خصوص با رویکرد اسلامی و دینی، نیز بر کسی پوشیده نیست. تا آنجای که برخی از صاحب نظران گفته است:

1. نجف لک زایی، درآمدی بر مستندات قرآنی فلسفه سیاسی امام خمینی، چاپ دوم، قم: مؤسسه بوستان کتاب، 1386ش، صص 46-47.

2. موریس دورژ، اصول علم سیاست، ترجمه ابوالفضل قاضی شریعت پناهی، چاپ دوم، تهران: نشر دادگستر، 1376ش، ص 55.

«مفهوم «سیاست خارجی» مانند بیشتر ملزومات زندگی عمومی و سیاسی امروزی در جهان اسلام مفهوم بیگانه و نو است»¹

اما، مفهوم «سیاست داخلی» به مراتب بیشتر، با فقر پژوهشی و نظری مواجه بوده و نه تنها برای کارگزاران سیاسی و دولتی، بلکه حتی برای دانشمندان و پژوهشگران علوم سیاسی نیز بیگانه و جدید است. از این رو، مفهوم شناسی «سیاست داخلی» با پیچیدگی و دشواری بیشتری همراه است. ولی، با توجه به این نکته، در حالیکه سیاست خارجی روابط و مقرراتی بین حکومت‌ها، و ممالک مختلف را در بر می‌گیرد، سیاست داخلی فقط آن دسته از روابط و مقرراتی را شامل می‌شود که ابتکار آن با حکومت‌های ملی است و ناظر به اهداف و آرمان‌های داخلی بوده و از طرف قانونگذاران و حاکمان یک کشور تقنین و تصدی می‌شود. بدین صورت، «سیاست داخلی» دولت اسلامی را می‌توان اینگونه تعریف کرد:

سیاست داخلی کشور اسلامی مجموعه موضع‌گیری‌ها، راهبردها، اقدامات و تصمیماتی است که با توجه به آموزه‌ها و دستورات دینی به وسیله تصمیم‌گیرندگان دولت اسلامی نسبت به حکومت شوندگان اتخاذ می‌شوند و هدف اصلی آنها، گسترش فرهنگ اصیل دینی، تأمین منافع دولت اسلامی و آحاد مردم به عنوان واحد یکپارچه است.

1-4- مفهوم «دولت» و «دولت اسلامی»:

به گفته یکی از دانشمندان علوم سیاسی که می‌گوید: «سردرگمی و نبود توافق در مورد کاربرد دانشواژه‌های سیاسی حتی نام «علم سیاست» را هم در بر می‌گیرد»²، لذا در عین توجه به مشکل‌یادشده، مفهوم دولت³ در این جا همان معنای رایج امروزی است که دارای عناصر چهارگانه «سرزمین»⁴، «جمعیت»¹، «حاکمیت»² و «حکومت»³ است. واژه «حکومت» را نیز به

1. روح الله رضوانی، چارچوب تحلیلی برای بررسی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، چاپ پنجم، تهران: نشرنی، 1386ش، ص 31.

2. عبدالرحمن عالم، بنیادهای علم سیاست، چاپ دوازدهم، تهران: نشرنی، 1383ش، ص 23.

3. State

4. Territory

عنوان قدرتی فائده‌ی در نظر می‌گیریم که سرنوشت و اداره حقوقی، سیاسی، امنیتی، اقتصادی و فرهنگی مردم در دست آن است. همچنین، با عنایت به تعاریف ذیل از دولت، که می‌گویند:

«دولت مجموعه مشخصی از نهادهای سیاسی است که سازمان سلطه را به نام منافع مشترک در داخل یک سرزمین محدود، مورد توجه قرار می‌دهند.»⁴؛ یا اینکه: «دولت عالی‌ترین مظهر رابطه قدرت و حاکمیتی است که در همه جوامع وجود داشته است.»⁵ اما، اکنون پس از اشاره به مفهوم و تعریف «دولت»، ضرورت دارد صفت اسلامی آن به صورت روش‌تر بررسی شود. اگر به عناصر چهارگانه دولت (سرزمین، جمعیت، حاکمیت و حکومت) توجه شود، روشن می‌شود، آنچه که سبب تفکیک کیفی دولت‌ها از همدیگر می‌شود، عناصر سه‌گانه اخیر دولت است؛ زیرا عنصر سرزمین یکی از ارکان‌های اصلی است که همه دولت‌ها بدون تفاوت در کیفیت آن، از آن برخوردار است. پس ساکنان یک کشور یا نوع حاکمیت و حکومت می‌تواند سبب تفاوت دولت‌ها شوند و با توجه به عناصریاد شده است که در تعریف دولت اسلامی و غیر اسلامی اختلافاتی بروز نموده است؛ لذا به صورت کلی سه نوع برداشت از اصطلاح «دولت اسلامی» وجود دارد:

الف) دولتی که اکثر ساکنان آن را، مسلمانان تشکیل دهند (تعریف مورد پذیرش سازمان ملل متحد و سازمان کنفرانس کشورهای اسلامی)؛⁶

ب) دولتی که در چهارچوب احکام الزامی شرع مقدس اسلام عمل نماید؛

1. Population

2. Sovereignty

3. government

4. ایان مک لین، فرهنگ علوم سیاسی، ترجمه حمید احمدی، چاپ اول، تهران: نشر میزان، 1381ش، ص 775.

5. حسین بشیریه، پیشین، ص 26.

6. البته، برداشت یادشده قطعاً با معیارهای دینی سازگاری ندارد؛ زیرا برخی از ویژگی‌های اصلی اسلام عبارتند از: تسلیم بودن در برابر حق: «وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا» (سوره النساء: 4): آیه 125؛ انحراف نداشتن از مسیر حق: «وَأَنْ أَقِمَّ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ» (سوره یونس: 10): آیه 105؛ تسلیم، پذیرش و اجرای دستورات حق: «إِنَّ الْإِسْلَامَ هُوَ التَّسْلِيمُ وَالتَّسْلِيمُ هُوَ الْيَقِينُ وَ الْيَقِينُ هُوَ التَّصَدِيقُ وَ التَّصَدِيقُ هُوَ الْإِقْرَارُ وَ الْإِقْرَارُ هُوَ الْعَمَلُ وَ الْعَمَلُ هُوَ الْأَدَاءُ - إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَمْ يَأْخُذْ دِينَهُ عَنْ رَأْيِهِ وَ لَكِنْ آتَاهُ مِنْ رَبِّهِ فَأَخَذَهُ» محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، 8 جلد،

چاپ چهارم، تهران: دار الکتب الإسلامية، 1407ق، ج 2 ص 45.

ج) دولتی که ملتزم است احکام الزامی شرع مقدّس را به دست اشخاص خاصی اعمال کند.¹

با توجه به مطالب و تعاریف یادشده، منظور ما از دولت اسلامی، دولتی است که حداقل دارای ویژگی‌های زیر باشد: الف) مقررات و قوانین خود را از شرع مقدّس اسلام (قرآن و سنت) گرفته باشد؛

ب) رهبران و زمامداران نیز متّصف به صفات اسلامی و بر اساس قوانین دینی گزینش و انتخاب شوند؛

ج) در نهایت، اهداف و جهت گیری‌های اصولی و راهبردی شان (اعمّ از داخلی و خارجی)، نیز بر اساس آموزه‌های اسلامی اتخاذ، تنظیم و اجرا گردد.

2- چهارچوب نظری تحقیق:

از آنجا که محور اصلی این پژوهش بر آیات قرآن استوار است، لذا، در توضیح و تبیین سوالات اصلی و فرعی پژوهش، از صنعت تفسیری پذیرفته شده در نزد مفسران اسلامی بهره می‌گیریم، اما در ساماندهی محورها و فصل‌های اصلی تحقیق از نظریه امام خمینی(ره) در طبقه بندی علوم استفاده می‌کنیم.

مطابق نظریه امام خمینی(ره) که مبتنی بر انسان‌شناسی ویژه ایشان است. انسان بطور اجمال و کلی دارای سه نشئه و صاحب سه مقام و عالم است: اول، نشئه آخرت و عالم غیب و مقام روحانیت و عقل. دوم، نشئه برزخ و عالم متوسط بین العالمین و مقام خیال. سوم، نشئه دنیا و مقام مُلک و عالم شهادت. برای هر یک از اینها کمال خاصی و تربیت مخصوصی است و علمی است مناسب با نشئه و مقام خود؛ و انبیاء(ع) متکفّل دستور آن اعمال هستند. لذا، کلیه علوم نافع، نیز به این سه بر می‌گردد، یعنی علمی که مربوط به کمالات عقلیه و وظایف روحیه است، علمی که

1. سیدصادق حقیقت، مبانی، اصول و اهداف سیاست خارجی دولت اسلامی، چاپ اول، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، 1385ش، ص25.

مربوط به اعمال قلبیه و وظایف آن است و علمی که مربوط به اعمال قلبی و وظایف نشئه ظاهری نفس است.¹

بدین ترتیب، از نظر ایشان علوم اسلامی با توجه به سه نشئه و مقامات یادشده، در سه شاخه طبقه بندی می شود: علوم مربوط به نشئه اول عبارتند از علم به ذات مقدس حق و معرفت اوصاف جمال و جلال؛ علم به عوالم غیبیه تجردیه، از قبیل ملائکه و اصناف آن، از اعلی مراتب جبروت و ملکوت اعلی تا اخیره ملکوت اسفل و ملائکه ارضیه و جنود حق؛ علم به انبیا و اولیا و مقامات و مدارج آنها؛ و علم به کتب منزله و کیفیت نزول وحی و تنزل ملائکه و روح؛ و علم به نشئه آخرت و کیفیت رجوع موجودات به عالم غیب و حقیقت عالم برزخ و قیامت و تفاصيل آنها؛ و بالجمله، علم به مبدأ وجود و حقیقت و مراتب آن و بسط و قبض و ظهور و رجوع آن. متکفل این علوم پس از انبیا و اولیا(ع)، فلاسفه و حکما و اصحاب معرفت و عرفان هستند.

علمی که مربوط به نشئه دوم عبارتند از علم به منجیات و مهلکات خلقیه؛ یعنی علم به محاسن اخلاق، مثل صبر و شکر و حیا و تواضع و رضا و شجاعت و سخاوت و زهد و ورع و تقوی و دیگر محاسن اخلاق؛ و علم به کیفیت تحصیل آنها و اسباب حصول آنها و مبادی و شرایط آنها؛ و علم به قبایح اخلاق از قبیل حسد و کبر و ریا و حقد و غش و حب ریاست و جاه و حب دنیا و نفس و غیر آن؛ و علم به مبادی وجود آنها و علم به کیفیت تنزه از آنها. متکفل این علوم پس از انبیا و اوصیا(ع) علمای اخلاق و اصحاب ریاضات و معارف اند.

علوم مربوط به نشئه سوم عبارتند از علم فقه و مبادی آن و علم آداب معاشرت و تدبیر منزل و سیاست مدنی که متکفل آن پس از انبیا و اوصیا(ع) علمای ظاهر و فقها و محدثان هستند.² با توجه به نشئه‌های مذکور، ایشان در ذیل حدیث بیست چهارم در کتاب چهل حدیث،¹ در ضمن نقد دیدگاه صدرالمآلهین در تقسیم بندی علوم، نظریه خود را از روایت ذیل اتخاذ نموده است:

1. امام خمینی، چهل حدیث (اربعین حدیث)، چاپ چهارم، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، 1388ش، ص 386.

2. امام خمینی، چهل حدیث (اربعین حدیث)، پیشین، ص 387.

امام هفتم موسی بن جعفر (ع) فرمود: «رسول خدا (ص) داخل مسجد شد، ناگاه جماعتی را مشاهده نمود که اطراف مردی دور می زنند. فرمود: این کیست؟ گفته شد: علامه‌یی است. فرمود: علامه چیست؟ گفتند: داناترین مردم است به نسب‌های عرب و وقایع آن و روزگار جاهلیت و اشعار عربی. پیامبر (ص) فرمود: این علمی است که از جهل او ضرر و زیانی نمی رسد و از علم او سودی حاصل نمی شود. علم همانا منحصر است به سه چیز: آیه محکمه، یا فریضه عاده، یا سنت قائمه (نشانه استواریا واجب راست یا سنت پابرجا) و غیر از اینها زیادت است.²

همچنین، در جای دیگر و در بحث مهجوریت قرآن کریم و در باره‌ی رهایی از بی توجهی به کتاب خدا، نیز ایشان می‌فرماید:

«رسول خدا (ص) سه حسب روایت کافی شریف- فرموده: «إِنَّمَا الْعِلْمُ ثَلَاثَةٌ: آيَةٌ مُحْكَمَةٌ أَوْ فَرِيضَةٌ عَادِلَةٌ أَوْ سُنَّةٌ قَائِمَةٌ» قرآن شریف حامل این علوم است، اگر ما از قرآن این علوم را فرا گرفتیم، آن را مهجور نگذاشتیم.»³

با توجه به حدیث شریف یادشده که در آن رسول اکرم (ص) فرمودند: علوم سه دسته است، باید روشن شود که هر یک از این سه عنوان بر کدام یک از این علوم منطبق می‌گردد. به نظر امام خمینی (ره) «آیه محکمه» عبارتست از علوم عقلیه و عقاید حقه و معارف الهیه؛ «فریضه عاده» عبارتست از علم اخلاق و تصفیه قلوب و «سنت قائمه» عبارتست از علم ظاهر و علوم آداب عالییه.⁴ چنانچه یکی از محققان معاصر در تبیین نظریه ای ایشان آورده است:

«از نظر حضرت امام (ره) انسان به طور اجمال و کلی دارای سه نشئه و صاحب سه مقام است و عالم است: 1- نشئه آخرت و عالم غیب و مقام روحانیت و عقل؛ 2- نشئه برزخ و عالم

1. همو، همان، ص 386.

2. عَنْ أَبِي الْحَسَنِ مُوسَى (ع) قَالَ: «دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ (ص) الْمَسْجِدَ فَإِذَا جَمَاعَةٌ قَدْ أَطَافُوا بِرَجُلٍ فَقَالَ: مَا هَذَا؟ فَقِيلَ عَلَّامَةٌ. فَقَالَ: مَا الْعَلَّامَةُ؟ فَقَالُوا: لَهُ أَعْلَمُ النَّاسِ بِأَنْسَابِ الْعَرَبِ وَوَقَائِعِهَا وَآيَامِ الْجَاهِلِيَّةِ وَالْأَشْعَارِ الْعَرَبِيَّةِ. قَالَ: فَقَالَ النَّبِيُّ (ص): ذَلِكَ عِلْمٌ لَا يَضُرُّ مَنْ جَهَلَهُ وَلَا يَنْفَعُ مَنْ عِلِمَهُ. ثُمَّ قَالَ النَّبِيُّ (ص): «إِنَّمَا الْعِلْمُ ثَلَاثَةٌ: آيَةٌ مُحْكَمَةٌ أَوْ فَرِيضَةٌ عَادِلَةٌ أَوْ سُنَّةٌ قَائِمَةٌ وَ مَا خَلَاهُنَّ فَهُوَ فَضْلٌ»

محمد بن یعقوب کلینی، پیشین، ج 1، ص 32.

3. روح الله خمینی، آداب الصلاة، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ شانزدهم، 1388 ش، ص 198.

4. روح الله خمینی، چهل حدیث (اربعین حدیث)، پیشین، ص 391.

متوسط بین العالمین و مقام خیال؛ 3- نشئه دنیا و مقام مُلک و عالم شهادت. از نظر ایشان، برای هر یک از این مقامات، کمال خاص و تربیت و عمل مخصوصی است و انبیا(ع) آورنده آن اعمال هستند. از این رو، ایشان نتیجه می گیرند که تمام علوم نافع تقسیم می شود به سه علم: 1- علمی که به کمالات عقلی و وظایف روحی مربوط است؛ 2- علمی که در باره اعمال قلبیه و وظایف آن است؛ 3- علمی که راجع به اعمال قلبیه و وظایف نشئه ظاهری نفس است.¹

استدلال که امام خمینی(ره) در مورد طبقه بندی و تطبیق یادشده می آورد، از این قرار است که کلمه «آیه» به معنی «نشانه» است و مناسب با علوم عقلی و اعتقادی است؛ زیرا که این علوم نشانه‌های ذات و اسما و صفات و دیگر معارف می باشند و سابقه ندارد که در علوم دیگر به آیت یا نشانه تعبیر شود. مثلاً در کتاب الهی در موارد زیادی بعد از آنکه اقامه برهان بر وجود مقدس صانع یا بر اسماء و صفات آن ذات مقدس یا بر وجود قیامت و کیفیات آن عالم غیب و برزخ می فرماید، در ادامه آن می گوید: «این آیت است یا آیات است برای متفکرین یا عقلا» و این تعبیر رایجی است نسبت به این علوم و معارف. چنانچه توصیف به «مُحکمه» بودن نیز مناسب با این علوم است؛ زیرا این علوم تحت میزان عقلی و برهان محکم است؛ و اما سایر علوم را به حسب نوع برهان محکم و استوار نیست.

اما دلیل بر آنکه «فریضه عادل» راجع به علم اخلاق است، توصیف فریضه است به «عادل»؛ زیرا خُلُق حسن، خروج از حد افراط و تفریط است و هر یک از دو طرف افراط و تفریط مذموم و «عدالت» که حد وسط و «تعديل» بین آنهاست، نیکوست. پس «عادل» بودن فریضه دلالت کند بر آنکه آن منطبق بر علم اخلاق است. چنانچه «فریضه» بودن نیز خالی از اشعار نیست؛ زیرا «فریضه» در مقابل «سنت» آنست که عقل را راهی به ادراک آن باشد؛ چنانکه علم اخلاق، بر خلاف سنت که راجع به تعبد صرف است و عقول از درک آن عاجزند چنین است. به همین جهت «سنت» قائمه» راجع به علم تعبدی و آداب شرعی است که تعبیر به «سنت» شده و عقول بحسب نوع، از

1. نجف لک زایی، طبقه بندی علوم از دیدگاه صدر المتألهین و امام خمینی، مجله خرد نامه، شماره 57، پاییز 1388ش، ص 47.

ادراک آنها عاجزند و طریق اثبات و فهم آنها سنت است؛ چنانچه تعبیر و توصیف سنت به «قائم» نیز مناسب با همان واجبات شرعی است؛ زیرا «اقامه» واجبات و برپاداشتن و «اقامه» صلوات و زکوة و غیر آن، تعبیر شایع صحیحی است و این کلمه در آن دو علم دیگر به کار برده نمی شود.¹

نکته‌ی مهم که امام خمینی(ره) در طبقه بندی علوم مورد توجه قرار می دهد، نگاه نظاممند به طبقه بندی یادشده است، لذا از دیدگاه ایشان هریک از مراتب سه گانه انسانی که ذکر شد، به طوری به هم مرتبط است که آثار هریک به دیگری سرایت می کند؛ چه در جانب کمال و چه در جانب نقص. برای مثال اگر کسی قیام به وظایف عبادیه و مناسک ظاهریه چنانچه باید و مطابق دستورات انبیاست، نمود، از این قیام به وظایف عبودیت تأثیراتی در قلب و روحش واقع شود که خلُقش رو به نیکویی و عقایدش رو به کمال گذارد. و همین طور اگر کسی مواظب تهذیب خلُق و تحسین باطن شد، در دو نشئه دیگر مؤثر شود، چنانکه کمال ایمان و احکام عقاید تأثیر در دو مقام دیگر می نماید. و این از شدت ارتباطی است که بین مقامات است. بلکه تعبیر به «ارتباط» نیز از ضیق مجال و تنگی قافیه است، باید گفت یک حقیقت دارای مظاهر و مجالی است. و همین طور، کمالات مقامات ثلاثه بسته به کمالات هریک است. پس، کسی گمان نکند که بدون اعمال ظاهریه و عبادات قلبیه می تواند دارای ایمان کامل یا خلُق مهذب شود، یا اگر خلُقش ناقص و غیر مهذب شد، اعمالش ممکن است تام و تمام و ایمانش کامل شود، یا ممکن است بدون ایمان قلبی اعمال ظاهریه اش تام و محاسن اخلاقیه اش کامل گردد. وقتی اعمال قلبیه ناقص شد و مطابق دستورات انبیا نگریدید، احتجاجاتی در قلب و کدوراتی در روح حاصل می شود که مانع از نور ایمان و یقین می شود. و همین طور اگر اخلاق رذیله در قلب باشد، مانع از ورود نور ایمان است در آن.

در نتیجه، علوم مفید-البته در حوزه علوم انسانی و علوم که با مسائل فرهنگی بشر و مسائل روحی و معنوی او مربوط می شوند- منحصر به باورها، گرایشها و رفتارها می شود. بنابراین، نظریه امام خمینی(ره) در طبقه بندی علوم، علاوه بر هستی شناسی، از منظر حدیث منسوب به

1. امام خمینی، چهل حدیث (اربعین حدیث)، پشین، صص 391-392.

پیامبر اکرم (ص)، نیز قابل تأیید است. پس، نظریه یادشده با جامعیت که دارد، تمامی حوزه‌های مبنایی علوم مفید را -در جهت هدایت انسان- به صورت کامل پوشش می‌دهد. از این رو، در ساماندهی و بررسی اصول سیاست داخلی، از نظریه‌ی ایشان استفاده می‌شود.

نتیجه گیری:

مهمترین نتایجی که از مباحث این فصل حاصل شد، عبارتند از:

الف) منظور از «اصول»، آن دسته از قواعد و قوانین بنیادین کلی و پایداری است که بر اساس آیات قرآنی جهت گیری سیاست داخلی دولت اسلامی را تعیین نموده و راهنمای عمل سیاستگذاران و حاکمان اسلامی در عرصه داخلی قرار می‌گیرند و پایبندی به آنها صحت تصمیمات و عملکرد دولت را مورد تأکید و تأیید قرار می‌دهد.

ب) در تعریف و معنای «سیاست» نیز در مقابل «دیدگاه مکتب قدرت و دنیا محور» دیدگاه «مکتب هدایت و توحید محور» مورد پذیرش قرار گرفت. و سیاست متبادر در اذهان عمومی که در آن هدف وسیله را توجیه می‌کند و بر محور قدرت و نیرنگ می‌چرخد، مردود شد.

ج) در برداشت از اصطلاح «دولت اسلامی»، نیز این تعریف مورد پذیرش قرار گرفت: دولتی که مقررات و قوانین خود را از شرع مقدس اسلام (قرآن و سنت) گرفته باشد و رهبران متصف به صفات اسلامی و بر اساس قوانین دینی انتخاب شوند. همچنین اهداف و جهت گیری های اصولی و راهبردی شان بر اساس آموزه های اسلامی اتخاذ، تنظیم و اجرا گردد.

د) در نهایت، در اتخاذ چهارچوب نظری تحقیق، از نظریه امام خمینی (ره) در طبقه بندی علوم، -بخاطر جامعیت و پشتوانه عقلی و هستی شناسانه و موید با حدیث شریف کتاب «کافی»-، استفاده خواهد شد.

